

TÖRPE „NAGY REGÉNYEK“

Az esztétikai kategorizálás egyik kedvelt, szinte napjainkig úzótt vesszőparipája volt a műfajok hierarchikus rendszerezése.

Az egyik ilyen elmélet a költői műfajok között a lírát helyezte a rangsor élére; a dalt, mint a lírai költészet alapformáját, melyben tehát minden további potencia bennfoglaltatik. Egy másik osztályozás viszont — ugyanezen spekulációból kiindulva — éppen ellentétes magyarázatra jutott. Szerinte a líra s alapformája a dal a legegyszerűbb, tehát legkezdetibb megnyilatkozása a költői alkotásnak; fejlettebb kultúrát igényel, a népek hőskorában lép fel az epika s végül a kultúra még magasabb fokán jelentkezik a legfelsőbbrendű költői műfaj, a dráma.

A kulturális fejlődés fokozataihoz fűzött ez elméletek tudományos állványozása ugyan már összedőlt, — a műfajok rangsor-teóriái azonban mintha még mindig nem veszték volna ki a köztudatból. Pedig újabban már a gyakorlat is számos, a kelleténél is több példával cáfolt rájuk. Hiszen minden jel arra mutat, hogy a líra — legalább egyidőre — meghal. Nemhogy elsőségéről, de még csak szerepéről is alig lehet már beszélni, mióta elvesztette létének egyik alaptényezőjét, olvasóközönségét. A dráma szuperioritásáról beszélni pedig, napjaink dráma-termését tekintve, ugyan kiben van ennyi naivitás? Marad az epika, a prózába oldott modern eposz, a regény. A legkevesebb igényű műfaj: nem kíván előadót, mint a vers vagy a dráma, nem igényli az olvasónak a költőével azonos attitűdjét, sem a nézőnek a drámai előadás várakozásteli előkészületét. Bármikor megkezdhetem és abba-hagyhatom, mint a mozit. A film és a regény alkalmazkodik legszorosabban a modern közönség és a modern olvasó körülményeihez, — valljuk be: igényeihez is egyben. Ha tehát a három költői műfaj fokozati összehasonlításáról nem is beszélhetünk, koronként változó vezetőserepüket sem tagadhatjuk.

Ma a regényé az egyeduralom. A szépróza minden más területe pang. Közvetlenül a háború előtti évtizedekben föllendült essay-irodalmunk s annak máig virágzó értékes termése olvasó híján el fog senyvedni. A novellát a ma közönsége csak újságban, folyóiratban fogadja el. Kötetben nem kell. Ha az író kötetben akarja kiadni, ravasz mesterkedéshez kell folyamodnia; vagy úgy, hogy egy vezérovallal a kötetnek legalább a címlapon regény-látszatot ad, vagy úgy, hogy bárminő laza és erőltetett meseszállal, esetleg a keretes elbeszélés hurokjaival fűzi azokat regényformába. S ez még a jobbik eset.

Az újságok megteremtették a tárcanovellát, a novella japántörpe hajtását, mely újabb mindinkább valami furcsa, torz hajtássá csenevészedsedik, oly elbeszéléssé kocsosul, melyben az eseménynek sokszor se kezdete nincs, se vége, csak közepe. Ugyanígy némely újabb regény mintha ezt a felelőtlen, kényelmes formát duzzasztotta volna fel otromba méretűvé; hatalmas ballonná, melybe össze-vissza lehet hordani hetet-havat abban a reményben, hogy a „regény“ nevezet majd csak egységes irodalmi művé fogja forrasztani az egészet. Új műszó született, fogalmi jelentésével éppen nem adaequat kifejezés, a „nagy regény“. Nem a régi klasszikus regények folytatásai ezek. A klasszikus regény: szélesölelésű, nagyléleketű, szintetikus fejezete az élet hatalmas áramának, — nemcsak vastag könyv, de az emberi lélek monumentális, végtelenbe hajló, mélységes megnyilatkozása. Példa világosítsa meg a kettő viszonyát: Emeljük meg egy régi föliánst, félkézzel könnyen kitarjuk. Papírja finom, könnyű, a könyv csekély súlya meglepő. A régi könyv papírját ívszámba árulták, a mai könyvét súlyra. Métermázsára mérik. A papírt mesterségesen teszik súlyosabbá. Ma félakkora könyv kétszer olyan súlyú, mint a régi. Ma mintha a regényeket is külső, fizikai súlyra árulnák.

A Magyar Szőnie lapjain talán még lesz alkalmunk az újabb magyar regényirodalom tisztább termésével is foglalkozni, melyeket a fenti, általános reflexiók nem érintenek. Ezúttal egyetlen szerző négy regényének elemzését kíséreljük csak meg, melyek jelentőségük-nél fogva nem állanak ugyan arányban ismertetésük terjedelmével, fogyatkozásaik révén azonban számos újabb magyar regényt képviselnek. Minden kiváló kép, szobor, épület vagy könyv a művész egyéni arcát láttatja; a típust az átlagmunkák alkotják.

Alig egy-két éven innen Szántó Györgynek négy történelmi regénye jelent meg. Címük: A bölcső, Babel tornya, A földgömb, Utolsó hajnal, első hajnal.

Valamennyi a világtörténelem egy-egy monumentális tableaujához vezet vissza az olvasót. Julius Caesartól Napóleonig, Kleopátrától az angol Erzsébetig, Vergiliustól Shakespeare-ig stb. stb. a hadvezérek, uralkodók és „híres szerelmesek“, költők, írók és tudósok egész serege vonul fel regényeiben. Súlyos problémákat feszeget, világok és világrészek, születő és elhanyagolt kultúrák küzdelmeit festi. Az író merész vállalkozása mindenestre figyelemreméltó. Más kérdés azután, hogy kitűzött feladatait mennyiben sikerült megoldania?

A Babel tornya és A bölcső a magyar történelemből meríti tárgyát. Az előbbi a tatárjárás-korabeli Magyarországot rajzolja egy Brüsszélből hazatért fiatal magyar építész szerelmi regényén keresztül, az utóbbi az őshazát kereső Ázsia-kutatónak, Körösi Csorna Sándornak élettörténete. A földgömb és a csak nemrégiben megjelent Utolsó hajnal, első hajnal című másik két regény viszont a világtörténelem néhány legszínesebb fejezetét dolgozza fel. Amabban Szántó az angol renaissance korát, Erzsébet királynő világhuralmi terveit, a régi London életét rekonstruálja Shakespeare kortársának és előfutárjának, a hányatott életű Christofer Marlowenak alakja körül, ebben az ókori keletet és Rómát idézi fel Kleopátra szerelmeinek láncolatában, amint a

pagány világ elbukásának árnyéka előrevetődik egy új világ, a kereszténység születésében.

Az első kettőben szerzőnek dicséretes érdeme a magyaros tárgyválasztás; A földgömbben azonban jószándékának már a regény szerkezeti épsége vallja kárát. Egy cambridgei magyar diák képzeleti személyén keresztül ugyanis csupán az író szócsövét kapjuk, akit — miután nincs vele mit tennie — csakhamar el is ejt. Szántó György legfőbb írói fogyatkozása, hogy nem ura elbeszélései tárgyának. Könyveiben az események filmszerűen kergetik egymást, alakjai felbukkanak és letűnnek, minden ok nélkül újabbnál újabb meseszálakat indít, hogy a következő fejezetben már meg is szakítsa azokat, — így nőnek fejezetei vaskos kötetekké. Konceptióit túlméretezi, túlsókat markol s végül is csak töredékes mozaikot nyújt, a mese szálai összegubancolódnak kezében.

Regényeiben egyfelől nélkülözzük a történeti regényírótól joggal elvárható forrástanulmányokat, de hiányoljuk másfelől azt a többletet is, mely a költő intuitív alkotását a historikus oknyomozó és rendszerező munkájától megkülönbözteti. Szántó az átlagos történeti ismeretek törmelék-adatait mind felhasználja, de a készenkapott anyag vajmi ritkán válik a mese szerves részévé. Regényei nagy terjesdelmét nem annyira az író önként áradó elbeszélőkedve, mint inkább az egybehordott ismerettömeg határozza meg. Az olvasó sokszor alig fojthatja el bosszúságát az írónak lexikonok és iskolai kézikönyvek közhelyeiből egybeszerkesztett s még hozzá oktató-stílussal súlyosbíttatott előadása miatt:

„Amikor (Körösi Csorna Sándor) a vogult meglátta, szemügre vette, — írja A bölcsőben — kezdte megérteni Sajnovicsot. Tudta, hogy a jezsuita Hell csillagász kíséretében Dániába ment, hogy ott az ezerhétszázhatvankilences napfogyatkozást tanulmányozza Keresztély király meghívására a külön e célra felépített obszervatóriumban. Itt találkozott egynéhány halszagú szegény rokonnal. Nem hiába mondta a Hamlet nagy írója, hogy valami büzlik Dániában, gondolta mosolyogva Sándor és aztán latolgatta a dolgokat.

Persze Sajnovics ugyanazt érezhette, amit ő, amikor az első lappot meglátta. Hiszen ezeknek az északi nomádoknak az ethnográfiai hasonlóságai szembezők és tagadhatatlanok.

De ismét felmerült a kérdés: Néprajzi rokonvonások döntenek, avagy a nyelvrokonság?

Sajnovics kimutatta ugyan Demonstrációjában, hogy a lapp nyelv többes számképzése a k-rag, csakúgy, mint a magyarban. Hogy a középfok képzője a b. Hogy egyéb ragok is közösek. Talált vagy harminc közös szógyököt is, mint ő most. De nem tanulhattak-e kóborlásaikban a nomád népek ennél többet is egymástól?“ stb.

Máskor meg szerző játszva-tanító hajlama a szinkronikus események fásztóan hosszú és túlsokszor ismételt felvonultatásában merül ki. E dadaista fogás mind gyakrabban észlelhető alakzata a legújabbkori szépprózának. A modern regényíró számára tagadhatatlanul kényelmes formula, amennyiben a klasszikus elődök monumentalitásra való törekvését fölváltó úgynevezett kozmikus törekvéseknek egyik legháládatosabb eszköze. Mutatóba közöljük A bölcső című regény egy egész fejezetét kitevő ily szinkronisztikus táblázat néhány rubrikáját:

„Amikor Körösi Csorna Sándor harmadízben indult el Lhasa felé, akkor a mi Petőfink szinlapkihordó volt Debrecenben.

... Akkor lépett be egy Karl Marx nevű joghallgató a Rheinische Zeitung szerkesztőségébe.

... Akkor foglalkozott először az ifjú Victoria királynő az első világhiállítás eszméjével...

... Akkor választották meg Illinois követévé az Abraham Lincoln nevű ifjú kereskedősegédet...

... Akkor jelent meg az első idegen hajó Japán partjai előtt... stb.

Ez lehet érdekes játék a kuriózumok kedvelőjének, akit elszórakoztat az események összetalálkozásából rajzolható végtelen sűrű párhuzam, de történeti regényírónak bizonyára nem legfőbb érdeme. Ilyenfélekép a történeti eseményeket mintegy hajuknál előráncigálva kapjuk csak, ahogy előbb a művészeti, irodalmi, nyelvészeti stb. glosszákat, a regény külső cirádáit, melyek mintha csupán szerző gondolati eredetiségének hiányát lepleznék...

Egyébiránt a divatos „kozmosz törekvés” nem egy helyen határozatlanabb formában is kifejezésre jut, természetesen a mesehajó újabb ballasztjaként. Így például A földgömb prologusában: „És a vizek felett kozmosz gályák jövőbeduzzadó vitorlái.” A bölcsőben: „Akkor a kozmosz anya megbillentette, megringatta a bölcsőt, amely már ravatal volt.” Az Utolsó hajnal, első hajnal c. regényben pedig: „Valahol egy kozmosz íj húrja feszült a terekben”, stb.

Csupa külsőség, csupa sallang.

A külsőségek túlságos megbecsülése, az esetlegességek nagy szerepe hívja föl az olvasó figyelmét Szántó regényeinek a címhez viszonyított feltűnő kötöttségére. Regényeinek címe szimbolikus, kettős jelentéssel bír, — s úgy tetszik, szigorúan e szimbólumok szabják meg a cselekmény útját. A cím a mese magja. A Bábel tornya elnevezés eredetileg a brüsszeli Szent Gudula székesegyházra vonatkozik; „persze, hogy Bábel tornya, amikor mindig messzi földről jött idegenekre van Anzelmusnak (a székesegyház építőjének) szüksége; egymás nyelvét sem értik” — kapjuk készen a magyarázatot. A regény második felében azután, amint az események magyarországi színtérré csapnak át, az itthoni általános fejtelenséget szimbolizálja a cím. A bölcsőben eleinte csak Tamási Están bá szépfaragású, madaras, virágos, kölcsönkért diófaremekéről van szó, melyben a kis Sándort ringatja édesanyja; de már sejtjük előre a cím szimbólummá tágulását: „El ebből a sivár jelenből, vissza a fényes múltba, boldog gyermekkorba, ahol Ázsia, a nagy anya ezer bölcsőt ringat...” A földgömbben a Globe-színház nevéből bontakozik ki a dm egyetemesebb jelentése: „A színpad deszkái jelentsék az egész földgömböt. És ott fog majd nyüzsgönni rajta a sárgolyóbis minden típusa.” Hasonlóképpen szimbolizálja az Utolsó hajnal, első hajnal címe a pogánykor végét s a keresztény világ születését. Szabatosan körülhatárolt expozíciót nyújt valamennyi regényében, magában a címben pedig a mese teljes vázát.

Külsőséges, mellékes körülmények determinálják tehát Szántó regényeit: az összehordott temérdek adatnak lehető teljes felhasználása, ha az mindjárt a mese töretlenségének rovására is megy; a regénytől független események parallel ábrázolásával „kozmosz erő” látszatát kelteni; külső adottságokból s nem magából a cselekményből fejteni ki a bonyodalmat.

Említettük: Szántó György nem tud szabadulni a történeti tények súlyától és tömegétől; regényeiben a művészi alakítóképeségnek nem sok nyomát találjuk. A bölcső is, meg A földgömb is ezért marad regény helyett inkább a hős utolsó órájáig végigvezetett regényes biográfia. Regényei nagyon is befejezettek, ám ez a befejezettség nem annyira a művészi elgondolás egységét, mint inkább a történeti tények lezártágát jelenti. A Babel tornya hőse éli túl csupán az eseményeket, a négy vaskos kötet között Szántónak ez az egyetlen regénye, melyben a költői alakítás — és költői idealizmus! — szerencsésebb kísérletével találkozunk.

A „nagy regény“ nagy apparátussal dolgozik. Városokat, országokat, egész világrészeket mozgósít, de amint az összezsúfolt események nem olvadnak szerves egységbe, úgy a felsorakoztatott rengeteg szereplő sem elevenedik meg. Százzámra vonulnak föl regényei lapjain az újabbnál újabb alakok, hogy a következő pillanatban le is tűnjenek a színről. A szereplők fel- és letűnnek, míg szerepük tart, élnek is, de távozásukkal alakjuk kiesik az olvasó emlékezetéből. Ez nem az élet hullámzása, nem megelevenített múlt, történelmi revű csupán, melynek csoportjait csak pillanatra világítja meg a reflektor fénye. „A költő — mint egyik regényében írja — összefogdossa a föld minden alakját“, de ezek az alakok nem reinkarnálódnak regényeiben. Természetellenes, inkább karikatúraszerű történeti figuráit nem annyira a szokásos anakronizmusok árulják el, mint inkább az a különös sajátságuk, hogy mindig egyéniségük legjellemzőbb pózában mutatkoznak, jelentőségük, küldetésük teljes tudatában vannak s óvatosan ügyelnek arra, hogy szerepükből ki ne essenek. Szemük előtt állandóan az utókor fényképezőmasinája lebeg. Míg egyfelől szinte valamennyien víziószerűleg jövőbe látnak, másfelől ismerik a jövőnek róluk formált ítéletét is.

Szántó minden megokolás nélkül sodortatja hőseit egyik helyről a másikra; ma itt vannak, holnap már amott bukkannak fel. Hogyan? miért? — csak a legritkább esetben indokolja. Fő a változatos eseményrohanás. A dolgok belső összefüggése vajmi laza, a tények pszichológiai motivációja felette fogyatékos. A lélekelemzés problémáit Szántó nem ismeri. A rengeteg szereplő okozta zavart csak fokozza a képzeleti alakoknak, mitológiai személyeknek, isteneknek, szellemeknek szerepeltetése. Egy-egy ilyen szentivánéji álombéli tündérjárásra emlékeztető fejezet szinte nélkülözhetetlen minden Szántó-regényben.

A zavaros meseszöveg az elbeszélés köntösében is kifejezést nyer. Szántó szeszélyes külső formáinak legtipikusabb gyűjteménye A földgömb. A prózai előadás menetét itt hol drámai dialógus, hol levélforma, hol meg jambikus sorok váltják fel; máskor meg a keretes elbeszéléshez folyamodik, majd ismét napló-formát alkalmaz. Közben bosszantó külsőségekbe sodródik, mint például hol az egyes részek előtt drámai művek mintájára a szereplők névsorát közli, nem feledkezve meg a szóbakerülő állatokról, lovakról, kutyákról, csigáról, békáról, sőt épületekről és országutakról sem.

A „le style c'est l'homme“ közmondás alkalmazása ugyancsak az eddigi megállapításokhoz vezet. Szántó Györgynél a stílus éppúgy

az egyoldalú külső ábrázolás szolgálatában áll, akár a korrajz vagy a szereplő figurák. Kizárólag a stílus feladatává teszi például a milieu tükrözését. A földgömbben, hol London korcsmai életének, a dokkok világának durvaságát igyekszik visszaadni, valósággal hemzseg a sok útszéli, ocsmány kifejezés; A bölcső első szakasza a Székelyföldön játszódik le, itt tehát alig tudja végét vetni az összegyűjtött nyelv-járási sajátosságoknak; az Utolsó hajnal, első hajnal természetesen a klasszikus auktorok stílus-jellegzetességeivel van teletűzdelve, a rózsa-ujjú hajnaltól kezdve az állandó díszítő jelzők hosszú során át. Annál különösebb, hogy a Bábel tornyában nyomát sem leljük valamelyes archaizáló törekvésnek, mellyel pedig szerencsésen emelhetne volna azt a bizonyos couleur locale-t. Így történeti levegőt nem kapunk s ma sem érezzük magunkat otthon e levegőben. Amikor írói tollát nem kötik efféle kötelezőnek vélt nyelvi külsőségek, olyankor stílusa többnyire mesterkéltné, szóvirágokkal felcicomázott. Általában túlszűfolt képei, túlnépesített csoportozatai, mitológiai jelenetekkel való kacérkodása Valami újfajta barokkstílus-törekvésre emlékeztetik az olvasót. Teleaggatva ezer omamenttel, a forma elvész a cifraságok között; az építmény könnyű, csupán sallangok súlyosítják. Pedig vannak Szántónak jól megírt fejezetei is, pompásan sikerült szakaszai és költői szépségű sorai, mint amilyen például Körösi Csorna Sándor ráeszmélése az ázsiai származásra, amint a szomorú megalkuvásba züllött jelenből kiábrándultan, vágyakozva fordul az ősi bölcső felé.

A romantikus Szántó György regényeiben életszerű, reális akar lenni, de éppen túlbuzgó igyekezetével az ellentétes végletbe esik. Precizításra való túlzott törekvése fosztja meg stílusát a költői kifejezés bájától és varázsától is. Aprólékosan leír, pontosabban megmagyaráz mindent, mint kellene. Így elvész a nyelv árnyalati finomsága, minden túlságosan éles, túlságosan világos. Úgy hisszük, Szántó György kifejezőkészsége erejéből semmit sem vesztené, árnyalati gazdagságában viszont rendkívül gyarapodna, ha kissé megszívlelné Verlaine ars poétikájának emlékezetes sorait:

Rien de plus eher que la chanson grise
Ou rindécis au Précis se joint.

Vizsgáljuk végül: vajjon a történeti és stílusszemponatokon túl találunk-e Szántó „nagy regényeiben“ valamely magasabb többletet, valami Victor Hugo végtelen testvéri szánalmához, Tolsztoj evangéliumi alázatosságához vagy Jókai örökgyermeki derűjéhez foghatót? Be kell vallanunk: Szántó regényeiben az emberi szenvedés, szépség és jóság fölemelő, megtisztító hatását hiába keressük. Regényeiben — talán ez a legsötétebb árnyoldala — nagyon is silány erkölcsi és világfelfogás nyilatkozik meg. Hogy Kleopátráról és a kicsapongásai áldozatául esett Marloweról szóló regényei a testi-lelki romlás rajza nélkül nem lehetnek el, az természetes. A művészet sokat, mindent elbír arra hivatott kéz tolla, ecsete, vésője alatt. Egy vérfertőző királynő és egy csavargó költő életregénye azonban semmiesetre sem szabad, hogy az író kezében az obszcén jelenetek folyton ismétlődő sorozatává válják s a sötét erkölcsi bomlás rajza meg kell hogy találja a maga

megnyugtató kiegyenlítődsét. Szántó regényeiben a megbillent mérleg egyensúlya sohasem áll helyre. E két regény túlfutott erotikumát tehát a tények ereje sem oldja fel, két másik regényében pedig előbbi támasza is elvész. A Bábel tornya képzelt hőisével kapcsolatosan süket kérdés marad, hogy miért kell az olvasónak egy csomó trágár jelenet tanújává lenni s mi indította szerzőt arra, hogy az egyébként teljesen érthetetlen pszichéjű hősnő alakja körül a durva jelenetek muzeális különgyűjteményét állítsa össze? Még kevésbé érthető, hogy A bölcsőben annak a Körösi Csorna Sándornak, akit szerző maga is aszkétának nevez, miért kellett egy izléstelen orgiában akaratlanul is középpontba sodródni? Minderről nem tud a hagyomány, e jelenetek csupán az író szexuális vonatkozások iránti előszeretetének ellenszenves megnyilatkozásai. Pusztá hatáshajhászatból egy-egy tízlaponként efféle ismétlődő záródísszel írásai tisztább örömeitől is megfosztja az olvasót.

Nem lehet hallgatással mellőznünk e regények különben eléggé ismert szomorú sajátságát, hogy t. i. szerzőjük egy a háborúban megvakult erdélyi festő. Az egykori festőre a színek nagy kultusza, valóságos tobzódása emlékeztet. Nem a valóság színei ezek, de a világtalan festő fantáziájában fokozott színek és képek káprázatos, bíborfényű csillogása, mely a költő vásznán, a papíron a jelzők és képek szinte sodró áradatába ömlik. A vakok belső látásával vetíti eléink sokszor a jeleneteket. Legművészbibb megjelenítési formája, midőn személyeinek előbb csak hangját halljuk s csak lassan, később bontakozik ki alakjuk. Regényei általában erősen akusztikai alapjellegűek. Ahol tömeg jelenetekkel dolgozik, hangzavart ír le, a hangok változatát festi, ott meglepően jó, lebilincselően érdekes.

Szántó kontemplatív hajlama is fel-feltűnik egy-egy odavetett reflexióban s némi fanyar humorban, egyénisége azonban alig oldódik közvetlenebb líraiságba. Az olvasótól idegen marad tehát író és regény egyaránt. Egy regénye után többre nem vágyunk s ha mégis elolvastuk valamennyit, az író oeuvrejéről első könyve után kialakult képünk nem változik.

Szántó György erdélyi író. A második, aki pesti kiadókon át máról-holnapra egyszerűen beérkezett irodalmunk berkeibe. Az elsőre még bizonyára emlékszik az olvasó: Markovits Rodion két hadifogoly regényét is mindjárt a megjelenés pillanatában a nagyság fényével vonta be a kiadói reklám. Szántó György vaskos regényeit ugyanilyen talmi fény övezi. Pedig kár volna, ha tagadhatatlan írói készségét további túltermékeny munkásságra ösztönözné a reklámok transzparensenek kirakat-világítása. Csak művészi képességeinek kimélyítésével, alaposabb történeti felkészültséggel, egyszerűbb és gondosabb stílusterkvéssel, bántóan túlzott erotikumának erélyes lefékezésével fog igazabb utakra találni.

BISZTRAY GYULA